

DOI: 10.26565/2310-9513-2022-15-03

УДК 327:913](477:5-191.2):316.32(043.3)

ЦЕНТРАЛЬНА АЗИЯ ЯК ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ РЕГІОН У СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ

Парфіненко Анатолій Юрійович

канд. іст. наук, доцент

завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: parfinenko@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5951-0230>

Робота присвячена висвітленню геополітичної динаміки в Центральній Азії, країни якої з часу здобуття незалежності перетворилися на геостратегічний чинник міжнародних відносин. Держави регіону – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан розташовані в центрі Євразії і є свого роду «буферною зоною» між Сходом та Заходом. Вони мають значний енергетичний та сировинний потенціал і відіграють роль транспортного коридору між країнами Східної та Південно-Східної Азії і ЄС. Наразі Центральна Азія – регіон, який має стратегічне значення для глобальних міжнародних гравців, кожен з яких прагне створити там свою сферу впливу. Предметом дослідження є стан геополітичного суперництва у Центральній Азії на сучасному етапі. Мета публікації – простежити трансформацію зовнішньополітичних стратегій ключових міжнародних гравців (Китаю, Росії, США, ЄС та Туреччини) в регіоні Центральної Азії, представити сценарії розвитку регіону в умовах глобального геополітичного протистояння. Використано методи загальнонаукового аналізу та міжнародно-політичних досліджень: геополітичний, історико-порівняльний, дискурс-аналізу, аналітико-прогностичний та ін. Робота спирається на теорію структурного реалізму, засадничі принципи теорії регіональних комплексів безпеки (Б. Бузан, О. Вевер), у межах яких міжнародний регіон постає у якості універсальної категорії для розгляду сучасних міжнародних відносин. Робиться висновок, що держави Центральної Азії вийшли з монопольної сфери геополітичного впливу Москви і стали важливим вектором стратегічного впливу Китаю. Стверджується, що російське військове вторгнення в Україну створило загрозу регіональній безпеці й викликало занепокоєність політичних еліт Центральної Азії. Блокуванням експорту казахстанської нафти в Європу як складова енергетичної війни Росії проти ЄС вимагає нових шляхів постачання енергоресурсів в обхід Кремля. Для США та ЄС це створить унікальну можливість посилити свою участь в регіоні, що стримає ревізіоністські прагнення Москви та Пекіну та сприятиме просуванню демократії в регіоні.

Ключові слова: Центральна Азія, геостратегічний регіон, геополітика, міжнародна безпека, Китай, Росія, США, ЄС, Туреччина, пострадянський простір.

Постановка проблеми. Події лютого 2022 р. вкотре засвідчили, що пострадянський простір залишається полем битви для диктаторського режиму Путіна, який починаючи з 2005 р. публічно і неодноразово заявляв, що розпад Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття. Повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну остаточно переконали міжнародну спільноту, що на пострадянському просторі має місце відвертий і нічим не прихований реваншизм під проводом Кремля. Такий само як колись «веймарський синдром» у Німеччині, де прагнення помститися за поразку у Першій світовій війні привело до влади А. Гітлера і створення імперії зла – Третього Райху. Неспровоковане варварське вторгнення Росії в Україну в дусі воєн Середньовіччя стало випробу-

ванням для усієї системи міжнародних відносин і її регіональної складової на пострадянському просторі, країни якого тісно пов'язані з Росією багатьма формами залежності. Повною мірою це стосується держав Центральної Азії, де Москва також претендує на сфери впливу.

У біполярному світі часів «холодної війни» країни, як тоді їх називали Середньої Азії, не розглядалися в якості активних гравців «світової шахівниці». З розпадом Радянського Союзу середньоазійські республіки СРСР постали як незалежні суб'єкти у глобальній системі міжнародних відносин. Як і Україна, країни даного регіону пройшли складний шлях політико-економічної модернізації. Зростаюча геополітична вага регіону знайшла прояв і у трансформації його назви. Новий термін

«Центральна Азія» підкреслював центральну роль країн регіону на перехресті шляхів між Сходом та Заходом.

Нинішні держави Центральної Азії (далі – ЦА) приваблюють не тільки вигідним географічним розташуванням, а й значним енергетичним та сировинним потенціалом. А на тлі загострення протиріч між глобальними політичними гравцями, Китаєм та Росією – з одного боку, а з іншого – США та ЄС, значна увага стала прикута й до їхнього транзитного та військово-стратегічного потенціалу, здатного вплинути на глобальну безпеку. Все це визначає актуальність теми дослідження та потребує розкриття зовнішньополітичного впливу провідних міжнародних акторів на регіон ЦА.

Аналіз досліджень та публікацій. Геополітична динаміка в регіоні ЦА у пострадянський період знайшли відображення у працях багатьох українських та зарубіжних науковців. Серед українських дослідників, публікації яких розкривають відносини між країнами ЦА та великими зовнішніми гравцями, варто назвати роботи: І. Волошенко, А. Гольцова, М. Дорошко, Р. Жангожі, С. Лимана, Т. Ляшенко, Г. Мінгазутдінової, М. Мурашкіної І. Ткаченко І. та ін. Зростаючий вплив Росії, Китаю, ЄС, США та ін. країн на центральноазіатський регіон розкривається у ґрунтовних дослідженнях: З. Бзежинського, Ф. Буранеллі, Т. Дадабаєва, М. Ларюель, М. Майера, Н. Мегорана, А. Патнайк, Г. Фулера, С. Шарипової та ін.

Мета статті. Розкрити стан геополітичного суперництва у ЦА, простежити трансформацію зовнішньополітичних стратегій ключових міжнародних гравців (Китаю, Росії, США, ЄС та Туреччини) у регіоні, представити можливі сценарії розвитку геополітичної динаміки навколо ЦА.

Виклад основного матеріалу. Передусім, з'ясуємо на концептуальному рівні сутність самого поняття «геостратегічний регіон». У найбільш загальному визначенні під геостратегією розуміється географічний напрямок зовнішньополітичного курсу держави. В певному розумінні геостратегія є концентрованим виразом забезпечення національних інтересів держави на певному регіональному напрямку. Це означає, що держава може проектувати свої політичні, зовнішньоекономічні, культурні та ін. ресурси в певному місці. Нині зовнішньополітичні пріоритети держав на найбільш важливих зовнішніх напрямках знаходять прояв у стратегіях зовнішньої політики.

З поняттям «геостратегія» нерозривно пов'язані геостратегічні регіони. Як відомо, сьогодні відбувається глобальна регіоналізація світового політичного простору, який представлений регіонами різного таксономічного і типологічного рангу. Геостратегічні регіони становлять глобальну значимість в політико-економічному, ресурсному, безпековому значенні. Як зазначає американський географ Саул Коен,

геостратегічний регіон є виразом взаємозалежності значної частини світу з точки зору місцеположення, пересування, торгівельної орієнтації та культурних або ідеологічних зв'язків [1].

В цьому сенсі ЦА є важливим геостратегічним фактором міжнародних відносин. Не випадково З. Бзежинський образно називав ЦА «Євразійськими Балканами» [2]. Країни регіону – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан – розташовані в центрі євразійського континентального простору і є важливою сполучною ланкою поміж декількома стрімко зростаючими економіками, такими як Китай, ЄС, Індія, Росія, Японія. Однак ЦА є не тільки містком між Сходом та Заходом, а й простором конкуренції й посилення впливу великих держав. Вона мала місце у XIX – на початку XX ст. й широко відома в історії міжнародних відносин як «Велика гра».

В сьогоденнішніх політичних реаліях ЦА є так само об'єктом геополітичного суперництва зовнішніх гравців. Серед держав, які мають стратегічні інтереси в ЦА, варто виокремити: Росію, Китай, США, Туреччину, ЄС, Японію у меншій мірі Індію та Пакистан. Стара «Велика гра» у XXI ст. зумовлена принаймні наступними чинниками:

По-перше, доступ та контроль за енергетичними ресурсами регіону. Важливість ЦА для великих держав зумовлена значними запасами нафти і газу, передусім в Казахстані, Туркменістані та Узбекистані. В регіоні сконцентровано 7,2% світових ресурсів нафти і 7% ресурсів газу. Регіон посідає 10-те місце у світі за видобутком вугілля й 19-те за виробленням електроенергії 19-е. На його частку припадають великі поклади чорних, цвітних і рідкісних металів [3].

По-друге, забезпечення ефективної транскордонної транспортно-комунікаційної мережі між Сходом та Заходом. А саме, підтримка постійного суходільного транспортного коридору між країнами Східної та Південно-Східної Азії та країнами ЄС.

По-третє, загроза поширення тероризму, релігійного екстремізму, наркотрафіку й неконтрольованої міграції з території Афганістану. В цьому сенсі основні політичні гравці в регіоні (Росія, Китай, США та ЄС) розглядають ЦА як «буферну зону», яка має мінімізувати ймовірні загрози. Відповідно, виникає прагнення «великих держав» посилити оборонний сектор в регіоні й зміцнити у такий спосіб власну присутність.

По-четверте, прагнення збалансувати ревізійністський вплив Росії та Китаю в регіоні. Передусім стримування китайської ініціативи «Поясу та шляху» на території ЦА, яка є «вихідними воротами» суходільного маршруту даного проекту й важливим підґрунтями побудови «Pax Sinica» [4].

Зазначені чинники надали ЦА особливого значення у світовій політиці та перетворили регіон

у сферу національних інтересів багатьох держав. І якщо присутність в ЦА Росії та Китаю була зумовлена історико-географічними чинниками, а саме спільними кордонами й спільним минулим, то активність західних держав пояснювалася допомогою у здійсненні політичних та економічних реформ [5].

Стратегічна присутність різних політичних гравців в регіоні давала країнам ЦА можливість обирати зовнішньополітичних партнерів, маневрувати для забезпечення власних інтересів й зберігати баланс між різними зовнішніми гравцями. Багатовекторна зовнішня політика була також продиктована потребами диверсифікації експортних енергетичних маршрутів, які на початку 1990-х виходили на зовнішні ринки тільки через Росію. На цьому тлі, а також маючи чимало розбіжностей всередині регіону (використання внутрішніх водних ресурсів, демаркація кордонів у Ферганській долині та ін.) й претендуючи на регіональне лідерство (Казахстан, Узбекистан), політичні еліти центрально-азійських держав не змогли створити регіонального політико-економічного союзу. Хоча спроби регіональної інтеграції між країнами регіону інколи й спостерігалися (Організація Центрально-Азіатського співробітництва, Консультативна зустріч голів держав ЦА). Але вони також викликали небажання у найближчих сусідів (Росія, Китай) бачити у ЦА утворення сильного регіонального союзу [6]. При цьому інші актори міжнародних відносин, як влучно зазначає відома французька дослідниця Марлен Ларюель, завжди наділяли країни ЦА певною регіональною ідентичністю, яка надавала регіону геостратегічного значення: «перехрестя», «буферна зона», «інструмент підтримки балансу» між великими світовими та регіональними державами [7].

Після розпаду Радянського Союзу світові держави майже відразу вступили у протистояння за утвердження свого впливу на трубопровідну архітектуру ЦА. Наразі стратегічна присутність глобальних акторів в регіоні спирається на різні формати багатостороннього та двостороннього співробітництва. Розглянемо їх детальніше.

Росія традиційно розглядала держави ЦА як «м'яке підбрюшся», де провадила колонізаторську політику починаючи із XIX ст. і продовжує це робити сьогодні, підтримуючи залежні авторитарні режими. Користуючись поширенням російської мови в регіоні, Кремль активно поширює антизахідні й проросійські настрої через широку мережу пропагандистських медіа. Мільйонна армія трудових мігрантів з країн ЦА також використовується Москвою для здійснення впливу на економіки окремих країн регіону [8].

Інституційно Росія забезпечує свій вплив через Євразійський економічний Союз (ЄАЕС, до того Митний союз (1995) та ЄвразАзЕС (2010)), до складу

якого входять Казахстан та Киргизія. А також через Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), членами якої з боку країн ЦА є Казахстан, Киргизія та Таджикистан. І попри чисельні аналітичні прогнози щодо втрати домінуючого впливу Росії в регіоні у «найближче десятиліття» [9], масові заворушення в Казахстані початку січня 2022 р. й реакція на них Москви суттєво зміцнили давній вплив Кремля в ЦА. Звернення Президента Казахстану Касим-Жомарт Токаєва про військову допомогу стало першим випадком, коли ОДКБ спрямували війська для вирішення кризи. З іншого боку, готовність Путіна підтримати Токаєва свідчить про його прагнення посилити російський вплив в державах регіону та його найвищому керівництві [10].

Москва була й залишається домінуючим партнером у галузі безпеки для Центральної Азії у рамках очолюваної Росією ОДКБ і є найбільшим постачальником зброї. На її частку припадає 62% регіонального ринку озброєнь. Росія має свої військові бази в Киргизстані та Таджикистані й проводить масштабні військові маневри. Реставрація режиму талібів в Афганістані стала важливим аргументом на користь Кремля щодо російської військової присутності й можливості надання допомоги у сфері безпеки і зміцнила російський вплив в ЦА. Щоправда економічне домінування Росії впало з 80% від загального обсягу торгівлі регіону в 1990-х рр. (110 млрд. дол.) до лише двох третин від показника Пекіна (18,6 млрд. дол. США) [11]. В цьому сенсі Росія не має монополії в ЦА.

Окупація АР Крим та варварське вторгнення Росії в Україну суттєво вплинули на сприйняття політичними елітами та корінним населенням країн ЦА Росії в регіоні. Верхівка держав розуміє, що дії Путіна, спрямовані на анексію українських територій і дестабілізацію України, можна розцінити як модель для вірогідних територіальних претензій у ЦА. Тим більше, що одіозні російські політики неодноразово висловлювали закиди щодо нинішніх кордонів у ЦА, які стали щедрими «подарунками» Радянського Союзу за рахунок Росії. Сам Президент Путін неодноразово заявляв про «територіальні подарунки російського народу» колишнім радянським республікам [12]. Попри це, оцінка подій 2014 р. в Україні з боку лідерів ЦА була досить стриманою, що пояснюється тісною співпрацею з Росією [13].

Наразі керівництво держав ЦА занепокоєне можливістю бути втягнутими у війну на боці Росії, чого активно прагне Кремль, намагаючись «розділити» відповідальність за агресію та військові злочини. Москва також активно використовує території сусідніх країн для реекспорту російської продукції на міжнародні ринки, щоб зменшити вплив санкцій. Однак основні країни ЦА – Казахстан та Узбекистан виявилися більш рішучими і висловили свою підтримку територіальній цілісності України. Далі усіх

пішов казахстанський Президент Токаєв, який рішуче дистанціювався від Москви і почав паралельно нарощуючи відносини з Китаєм та Туреччиною. Низка заяв Президента Токаєва, висловлених під час Петербурзького економічного форуму 17 червня 2022 р. в присутності Путіна, щодо невизнання квазідержавних утворень на Донбасі та щодо недопустимості територіальних претензій Росії відносно його країни, викликали гнівну реакцію з боку російських політичних еліт. У відповідь на це, Кремль вдався до вже апробованих засобів тиску – перекриття нафтогону, яким експортувалося дві третини казахстанської нафти через порт у Новоросійську.

Китай активно використовує геоекономічні засоби впливу, перевершуючи в цьому всіх глобальних акторів, водночас робить спроби розширити свій вплив до військово-політичної сфери. З 2000-х рр. країни ЦА рішуче відгукнулися на інвестиційні пропозиції Китаю, який перетворився на ключового зовнішньоекономічного партнера. Власне китайський вплив в регіоні стає помітним зі створення Китаєм у 1996 р. так званої «Шанхайської п'ятірки» (зустріч голів держав на найвищому рівні, окрім Узбекистану). Економічна присутність Піднебесної стає ще більш активною з 2001 р., коли «п'ятірку» було реорганізовано у багатосторонню організацію співробітництва, відому як «Шанхайська організація співробітництва» (ШОС). Нині до її складу з числа держав ЦА не входить тільки Туркменістан, а до числа повноправних членів, окрім Росії та Китаю, додалися Індія та Пакистан. Регулярними стали зустрічі міністрів закордонних справ Китаю та країн ЦА у форматі «Китай + Центральна Азія» (С+С5) без участі Росії та інших регіональних гравців. Зауважимо, що даний формат започаткований у 2020 р. і він має очевидно аналогію з американською ініціативою С5+1 (країни ЦА + США), яка на тлі загострення відносин між США та Китаєм не могла не викликати роздратування китайської сторони [14].

Китай досяг значних успіхів у просуванні своїх енергетичних проектів, чим обмежив вплив Росії та західних країн в ЦА. Віддаленість регіону від європейського ринку сприяла тому, що основними партнерами країн ЦА в енергетичній сфері стали КНР, а також Росія. Найбільшим інфраструктурним проектом Китаю став відкритий у 2009 р. газопровід «Центральна Азія – Китай», що об'єднав усі країни регіону. Він включає три паралельних лінії (А, В, С) загальною протяжністю майже 1900 км, які пролягають територією Туркменістану (забезпечує 80% постачань газу), Узбекистану й Казахстану з пропусковою спроможністю 55 млрд. м³ газу на рік. Наразі ведеться будівництво четвертої лінії, до якої будуть приєднані Киргизстан та Таджикистан, а пропускна спроможність зростає до 95 млрд. м³[15]. Не менш важливим проектом Китаю є відкритий у 2006 р.

трубопровід прямого імпорту нафти «Казахстан – Китай» з номінальною потужністю 20 млн. тон на рік [16].

Китай відводить країнам ЦА особливу роль в реалізації планів з розширення торговельно-економічних зв'язків КНР з Європою, Росією, Туреччиною та Іраном, що стало однією з концептуальних основ глобальної ініціативи Пекіну «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative – далі BRI). Не випадково ідея створення «Економічного поясу Шовкового шляху» (суходільний маршрут) була запропонована лідером Китаю у 2013 р. саме у Казахстані. В основі проекту покладено формування економічних коридорів «Китай – ЦА – Росія – Європа» та «Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока – Середземне море», які дозволять суттєво скоротити терміни доставки китайських вантажів в Європу (вантажні потяги досягають Європи за 10-12 днів порівняно з 30-60 днями морського шляху). Запропонована Китаєм ініціатива дозволила прискорити розвиток трансєвразійської вантажної мережі «Китай – Європа», перетворивши ЦА на потужний транзитний міст між КНР, ЄС та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Так, за підсумками 2021 р. кількість трансєвразійських контейнерних потягів за маршрутом «Китай – Європа» сягнула 15 тис. [17]. Крім того, Китай став для ЦА «вікном» у Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Скорочене транспортне «плече» до деяких морських портів перетворилося для країн ЦА, які не мають виходу до моря, на важливу опору їх залучення до світової торгівлі й сталого економічного розвитку [18]. Якщо у 2001 р. товарообіг між Китаєм і країнами ЦА становив 1,5 млрд. дол. США, то до початку 2021 р. він зріс у 25 раз і становив 38,5 млрд.

У межах проекту ОПОШ, як і в країнах Африки, Латинської Америки, Центральної та Східної Європи, Пекін запропонував великі інфраструктурні проекти (автомагістраль Китай-Киргизстан-Узбекистан, швидкісне шосе Китай-Таджикистан, залізниця Китай-Киргизстан-Узбекистан), державні інвестиції у видобуток вуглеців, корисних копалин, виробництво електроенергії, промислові підприємства й дешеві кредити.

Китай зміг досягнути певних переваг у підтримці регіональної безпеки. В аналітичній записці Інституту Кеннана (Wilson Center, США) зазначається, що протягом останніх років Пекін збільшив частку експорту своєї військової техніки в регіоні до 18%, що незрівнянно більше 1,5%, які він мав протягом 2010-2014 рр. Йдеться як про зброю, так і про транспортні засоби, про високотехнологічне обладнання, приміром затребувані у всьому світі дрони. Китай також збудував перші військові об'єкти в регіоні, поклавши початок військової присутності в Таджикистані, спільний кордон якого з Афганістаном сягає 1356 км. й з Китаєм 476 км.

Китай, як і Росія, активно просуває програми підготовки офіцерів для країн ЦА й проводить спільні військові навчання для підвищення оперативної сумісності сил в регіоні [19].

Втім, зростаючі інвестиційні впливання Китаю посилюють заборгованість і залежність економік країн ЦА, сприяють поширенню корупційних практик серед автократичних режимів ЦА, що викликає стурбованість як регіональних еліт, так і звичайних громадян [20]. Джерелом невдоволення, окрім іншого, є залучення Китаєм власної робочої сили при реалізації інфраструктурних проектів у країнах, які самі відчувають нестачу робочих місць. Страхи перед «китайською експансією» іноді перевтілюються в протести та конфлікти з китайськими робочими й представниками бізнесу. Так було й у листопаді 2019 р., коли тисячі людей вийшли на акції протесту проти контрабанди й корупції на кордоні з Китаєм [4]. Жорстке поводження Пекіну з мусульманами в західному китайському районі Сінцзян, здебільшого уйгурами, а також з етнічними казахами та киргизами, також викликає роздратування у ЦА. Ці та інші проблеми впливають на доволі низький, в цілому, рівень довіри населення країн ЦА до Китаю, як до сили, яка прийде на допомогу у складні часи. Цей показник коливається на рівні 2-5%, тоді як Росії довіряє понад 50% [8].

Сполучені Штати здійснили важливий внесок у становлення незалежності центрально-азійських держав. Поряд з цим в центрі уваги зовнішньополітичного курсу США в регіоні було: забезпечення вільного доступу до енергетичних ресурсів, стимулювання західного (створення трубопроводів з ЦА в Європу в обхід Росії) та південного (Туркменістан, Пакистан, Афганістан, Індія) стратегічних напрямків постачання енергетичної сировини, упередження відновленню впливу Росії й стримування проникненню КНР, протидія поширенню ісламського радикалізму та ін.

Американська присутність в регіоні помітно зросла з початком антитерористичної операції США в Афганістані. З 2001 по 2014 рр. США орендували військові бази в Узбекистані та Киргизстані й домовилися про військове співробітництво з іншими країнами регіону. Рішуча згода урядів центрально-азійських країн надати свої військові бази міжнародному військовому контингенту на чолі зі США зумовлена усвідомленням реальних безпечових загроз, які надходили з території Афганістану. Втім, вже у 2004-2005 рр. відносини Киргизстану та Узбекистану зі США стали напруженими, причиною чому послужили «тюльпанова революція» в Киргизстані та масові протести в узбецькому місті Андижані. Після того як Штати затребували незалежного розслідування розстрілу протестуючих в Андижані, на липневому саміті ШОС 2005 р. було ухвалено декларацію щодо доцільності пере-

бування американського військового контингенту в Центральній Азії [21], що викликало обурення в Палаті представників Конгресу США й було прийнято як «спроба Росії та Китаю видавити США з цього регіону» [22].

У липні 2005 р. США передислокували війська з Узбекистану в Киргизстан, а у 2014 р. змушені були вивести війська й з Киргизстану. Варто зазначити, що і Росія і Китай були стурбовані присутністю американців в регіоні, тому вітали закриття авіабаз [23]. Разом з тим залишення США бази в Киргизстані у 2014 р. означало скорочення присутності західних сил безпеки в ЦА.

Як відзначає експерт Центру Карнегі Т. Умаров, наразі відносини Сполучених Штатів з ЦА переживають не найкращі часи, оскільки країни регіону перестали бачити у Вашингтоні противагу Москві та Пекіну [24]. Однак, ані залишення авіабаз в ЦА, ні навіть вивід американського військового контингенту з Афганістану у серпні 2021 р. не означає втрату геостратегічного значення ЦА для Сполучених Штатів. У випадку США геостратегічний чинник поширюється на геополітичну та економічну сфери. ЦА перебуває під сильним впливом Китаю та Росії, а американський уряд не полишає давніх планів реалізації Транскаспійського газового проекту, який би знизив залежність Європи від російського газу [20]. Вже у 2015 р., тобто вже через два роки після запуску китайського проекту «BRI», США започаткували новий формат співробітництва з ЦА «C5 + 1» (Центральна Азія + США).

«Точкою опори» США в регіоні є Казахстан. Так, частка американських компаній у видобутку нафти у цій країні становить 30%. Тоді як китайські нафтові компанії CNPC, Sinorec та CITIC мають 17%, а російський Лукойл лише 3%. Компанії Chevron та ExxonMobil спільно володіють 75% акцій найбільшого нафтовидобувного підприємства Казахстану Тенгизшевройл. Дані компанії мають частки і в менших проектах. Американські компанії Fluor, Schlumberger та Baker Hughes надають майже увесь перелік послуг з видобутку та переробки нафти. Низка компаній постачає в Казахстан високотехнологічне обладнання для видобутку, що становить третину американського експорту. Окрім нафтогазової галузі в країні працюють сотні американських компаній, у тому числі: General Electric, Citibank, Uber, Starbucks, McDonalds та ін. Загальний обсяг накопичених американських інвестицій в Казахстан на початок 2021 р. становив 40 млрд. дол. І все ж, товарообіг між США та Казахстаном (2 млрд. у 2020 р.) незрівнянно менший ніж між Казахстаном та Китаєм (\$21,4 млрд), а також між Казахстаном та Росією (\$19 млрд) [24].

Прихід у Білий дім Президента Д. Трампа істотно вплинув на зовнішньополітичний курс США щодо ЦА. В Стратегії національної безпеки США 2017 р.

проти́дія Китаю та Росії, як ключовим суперникам, що «кидають виклик американській могутності, впливу й інтересам ... Америки» [25], постає в якості імперативу американської зовнішньої політики. Китай та Росія були віднесені до числа «ревізійоністських держав», які прагнуть сформувати світ, протилежний цінностям та інтересам США, спроектувати свій вплив у світі й, зокрема, у всіх частинах Європи та ЦА [25].

Саме у такому контексті слід розглядати «Стратегію Сполучених Штатів для ЦА на 2019-2025 рр.» [26]. Стратегія містить цілком конкретні меседжі щодо розуміння Сполученими Штатами національних інтересів у регіоні. Вихідним принципом Стратегії є визнання ЦА «геостратегічним регіоном, важливим для інтересів національної безпеки Сполучених Штатів, незалежно від рівня активності США в Афганістані». Метою Стратегії було визнано підвищення сталості держав ЦА до загроз їхньої стабільності, укріплення незалежності від «шкідливих суб'єктів» (очевидно йдеться про Китай та Росію), розвиток партнерських відносин зі Сполученими Штатами. Розвиток щільних відносин та співробітництво з усіма п'ятьма державами розглядаються Вашингтоном як засіб «просування американських цінностей» й «противага впливу регіональних сусідів» [26].

Важливою складовою стратегічного бачення Вашингтоном перспектив подальшого розвитку енергетичних проєктів в регіоні є інтеграція країн ЦА з Південною Азією або створення так званої «Великої Центральної Азії», що завжди викликало невдоволення Москви. Це передбачає розвиток зв'язків ЦА з Європою через Кавказ, з Афганістаном та Південною Азією. Суть даного проєкту – обмежити вплив інших гравців в регіоні, а саме: розгорнути усі проєкти з участю ЦА на Південь без участі Росії. В цілому, на тлі російського вторгнення в Україну, США мають значний потенціал для зменшення впливу Москви у ЦА.

Європейський Союз не винайшов сталих інституційних форм співробітництва з ЦА на кшталт ОДКБ, ЄАЕС, ШОС, BRI, C5+1. Однак ЄС зберігає стабільний інтерес до енергетичних ресурсів регіону починаючи з 1990-х рр., що вплинуло на спрямованість транспортних коридорів в пострадянській Євразії. У 1994 р. ЄС запровадив програму підтримки транспортного коридору «Європа – Кавказ – Азія» (TACIS), що до 2007 р. визначала напрямки дії ЄС на пострадянському просторі. Об'єднана Європа активно розвивала програми експорту каспійських енергоресурсів. Завдяки їм на нафтогазовий ринок країн ЦА увійшли такі провідні європейські компанії, як: Shell (Голландія), Total Fina Elf і Schlumberger (Франція), ENI і Agip (Італія), British Petroleum і Lasmо (Велика Британія), REPSOL (Іспанія), Wintershall (Німеччина), Petrom (Румунія) і Statoil

(Норвегія) та ін. [27, с. 55]. Не дивно, що у відповідь на енергетичний шантаж Кремля, розгорнутий за підтримку України, Європа шукає альтернативи російським енергоносіям саме у ЦА.

Взаємодія ЄС у сфері безпеки спочатку розвивалася по лінії ОБСЄ та НАТО у межах програми «Партнерство заради миру», до якої долучилися усі п'ять центральноазійських держав. З часом співробітництво поглибилося, особливо у сфері охорони кордонів. Так, ЄС було започатковано «Програму сприяння управління кордонами в Центральній Азії» (Border Management Programme in Central Asia), яка також сприяла управлінню міграційними потоками. У 2010 р. ініційовано проєкт сприяння управління кордоном на півночі Афганістану (Border Management Northern Afghanistan – BOMNAF), спрямований на підвищення безпеки у прикордонних зонах Афганістану, Таджикистану та Узбекистану. Особлива увага приділяється ЄС програмам з протидії поширенню наркотиків та організованої злочинності. ЄС також запровадив у регіоні програми академічних обмінів Erasmus Mundus, Tempus, Erasmus + [27, с. 56].

Відносини ЄС з країнами ЦА отримали новий імпульс з ухваленням у 2007 р. за ініціативи Німеччини стратегії співробітництва з регіоном. Вибудовуючи свою центральноазійську політику ЄС традиційно орієнтувався на підтримку демократії, забезпечення прав людини, верховенство закону. Водночас, важливою складовою Стратегії став доступ до енергоресурсів ЦА і їх подальше постачання до країн ЄС. Це посилює увагу до Транскаспійського газогону та проєкту газопроводу Набукко. Важливим інструментом реалізації Стратегії й просування позицій ЄС в регіоні став започаткований у 2010 р. Інвестиційний фонд для центральної Азії. Фонд фінансує проєкти ЄС в галузі охорони навколишнього середовища, енергетики та соціальної інфраструктури.

У 2019 р. ЄС було ухвалено нову Стратегію для Центральної Азії [28]. Вона засвідчила зростаюче стратегічне значення регіону ЦА для ЄС в галузі безпеки та його ключову роль в об'єднанні Європи та Азії. Ця стратегія стала продовженням більш глобальної програми «Коннективності ЄС та Азії» [29], затвердженої у вересні 2018 р. Концептуальною основою документу є створення постійного транспортного коридору між країнами Східної та Південно-Східної Азії і ЄС, де регіону ЦА відведено роль транспортного хабу й постачальника енергетичних ресурсів (Казахстан є четвертим постачальником сирої нафти в ЄС).

ЄС активно розвиває політичний діалог з країнами ЦА й зміцнює дипломатичну присутність. Так, у 2005 р. було створено особливу посаду Спеціального представника ЄС по ЦА. З 2013 р. на постійній основі проводяться зустрічі очільників зовнішньополітичних відомств держав ЦА з Верховним представни-

ком ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки у межах «Діалогу високого рівня з політичних питань і безпеки ЄС – Центральна Азія». Дана ініціатива стала важливим майданчиком для реалізації «Стратегії ЄС» в ЦА і програм розвитку Євросоюзу [30].

Наразі ЄС має представництва у всіх столичних містах регіону, а його економічне значення чимраз зростає. Особливо помітним його вплив у найбільшій економіці ЦА – Казахстані, де на частку ЄС припадає понад 50% зовнішньоторговельного обороту й 48% іноземного капіталу, вкладеного в країну. З 1 січня 2017 р. Казахстан скасував візовий режим для країн – членів ЄС. Також Казахстан став першою державою ЦА, яка підписала у грудні 2015 р. Угоду про розширене партнерство і співробітництво з ЄС [31], ставши, таким чином, його стратегічним партнером, якому будуть створені особливі умови технічного і фінансового сприяння [20]. Угода набрала чинності 1 березня 2020 р. й забезпечує укріплення політико-економічних зв'язків між ЄС та Казахстаном у 29 ключових галузях, від енергетики до питань науки та культури.

Військово-політична криза в Афганістані, пов'язана з приходом у серпні 2021 р. до влади Талібану, стала ключовою проблемою глобальної та регіональної безпеки. Центрально-азійський регіон став найважливішим форпостом стримування релігійного екстремізму і терористичних мереж, а також незаконного обороту наркотиків на своїх кордонах. З цього приводу у листопаді 2021 р. в Душанбе відбулася 17 зустріч «Діалогу високого рівня» [32]. Найважливішими питаннями стали реалізація таких ініціатив ЄС, як: «Програма сприяння управлінню кордонами в Центральній Азії» (у квітні 2021 р. почалася 10 фаза з бюджетом у € 21,65 млн.) і контртерористичний проект «Правоохоронні органи в Центральній Азії». На зустрічі обговорювалися питання стримування талібів в Афганістані і надання гуманітарної допомоги. ЄС представив пострадянським країнам пакет так званої «афганської підтримки» обсягом € 1 млрд., половина якого призначена для сусідніх з Афганістаном країн, які постраждали від Афганської кризи 2021 р.

Євросоюз активно включився у глобальну гонку інфраструктурних проектів, яка розгорнулася на тлі амбіційного проекту Китаю BRI, що відкрив Пекіну низку стратегічних переваг для зростання його міжнародної політико-економічної ваги. Так, в ході 17-ї зустрічі «Діалогу високого рівня» було презентовано глобальну інвестиційну схему «Глобальні ворота ЄС» (Global Gateway), яка на думку багатьох аналітиків, вступає у геополітичне суперництво з китайським проектом BRI [33]. Ініціатива дозволить мобілізувати з 2021 по 2027 рр. 300 млрд. євро на проекти з коннективності, особливо у галузі цифрових технологій, клімату енергетики, тран-

спорту, охорони здоров'я, науки та освіти [34]. З них €40 млрд планується спрямувати на реалізацію проектів в країнах-партнерах ЄС, у тому числі, ЦА, що надасть новий імпульс розвитку інфраструктурних мереж в регіоні.

Стратегія «Глобальні ворота ЄС» не містить прямої критики і не вступає у відверту конкуренцію з китайським BRI. Однак її представлення на офіційному сайті ЄС, з відсилкою до «демократичних цінностей», фінансової, екологічної та соціальної «сталості» й прозорості», зобов'язанням встановити «рівноправне партнерство», а не «залежність» та «небажані борги» [35], очевидно протиставляє європейську ініціативу китайській. Як відомо, BRI був неодноразово критикований за встановлення «боргових пасток» для країн, нехтування соціальними і екологічними наслідками китайських проектів, оцінювався як нова форма імперіалізму.

Геополітичний характер конкуренції Global Gateway з китайським BRI яскраво проявляється на рівні ціннісно-ідеологічних основ обох проектів. Прагнення Китаю створити «спільноту єдиної долі» як новий підхід до міжнародних відносин і глобального управління, стало логічним доповненням концепції BRI. Так само, представляючи Global Gateway Верховний представник ЄС з іноземних справ і політики безпеки Ж. Борель заявив, що даний проект допоможе «створити спільні спільноти інтересів» [36]. І все ж, між обома концепціями є принципові розбіжності. Як зазначає Д. Бандурскі, в китайському розумінні «єдина доля» ґрунтується на пріоритеті національного суверенітету і вибудовується навколо «китайської мрії» «великого відродження Китаю» [37]. Тоді як європейська «спільна доля» вибудовується в межах концепції транснаціональної «спільної долі» й транснаціональної ідентичності.

Ступінь участі ЄС у фінансовій підтримці модернізаційних процесів у країнах ЦА щільно пов'язана з дотриманням ними демократичних процедур, верховенства закону, прав людини. На відміну від ЄС, китайські інвестиції та кредити не вимагають дотримання демократичних принципів і є для авторитарних політичних режимів ЦА більш привабливими. В цілому ж, зважаючи на особливості історичного розвитку країн ЦА, ймовірність того, що Киргизстан, Таджикистан або Туркменістан запровадять демократичну систему західного зразка дуже низька.

Туреччина є історичним союзником чотирьох тюркомовних держав ЦА: Казахстану, Киргизстану, Туркменістану та Узбекистану. Після того, як ці країни стали незалежними, Анкара, можливо, стала для них найбажанішим партнером не лише через культурну та мовну наближеність, яку вони всі розділяли, а й через роль Туреччини у міжнародній політиці як члена НАТО із міцними зв'язками із Заходом.

Туреччина активізувала свою діяльність в регіоні ЦА з приходом до влади Р. Т. Ердогана. Співробітництво між тюркомовними країнами вийшло на новий рівень зі створенням у 2009 р. Ради тюркомовних держав. Перемога Азербайджану в Карабаху сприяла поширенню ідей пантюркізму, створенню «Великого Турану» й єднанню тюркського світу як альтернативи й конкурента концепції «руського світу» – ще однієї неоімперської доктрини єднання слов'янських народів і пострадянських держав під егідою Москви. Ці події, разом з виводом американський військ з Афганістану, надали Раді особливого стратегічного значення і сприяли посиленню її військово-політичного значення. Так, під час VIII-го саміту Ради у Стамбулі у листопаді 2021 р. Тюркську Раду було реорганізовано в «Організацію тюркських держав» (ОТД) [38]. Однією з проголошених цілей ОТД є «просування цінностей та інтересів тюркського світу на регіональній та міжнародній арені» [39]. За задумом президентів тюркських держав, до 2030 р. заплановано сформувати загальний ринок товарів, інвестицій, робочої сили та послуг. Також на саміті ухвалено рішення щодо створення вільної економічної зони на території Казахстану TURNSEZ [12].

Наразі членами ОТД є Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та Узбекистан. Туркменістан, а також Угорщина, увійшли до складу організації в якості країн-спостерігачів. Лідери зазначених держав відкрили штаб-квартиру у Стамбулі й ухвалили стратегічний документ під назвою «Бачення тюркського світу 2040» [40] – стратегічний документ, що є так званою «дорожньою картою» щодо поглиблення співпраці між тюркомовними державами на найближчі два десятиліття у пріоритетних галузях. Зокрема, від усунення торгівельних бар'єрів – до гармонізації культурної та освітньої політики, від створення транскордонних коридорів (розвиток Транскаспійського міжнародного транспортно-маршруту, який з'єднує Європу з Китаєм через Туреччину та Азербайджан) і спільного інформаційного простору – до підвищення політичної солідарності й взаємної підтримки у забезпеченні національних інтересів, вирішенні регіональних та глобальних проблем.

У документі «Бачення тюркського світу 2040» йдеться також про створення «мережі для співпраці та обміну інформацією між державами-членами для боротьби з загрозами радикалізації, насильницького екстремізму, ісламофобії, ксенофобії та тероризму, а також для підтримки безпеки кордонів». Відзначається необхідність спільної боротьби з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, нелегальною міграцією, а також з економічними, фінансовими та кіберзлочинами». А в частині спільного реагування на природні та техногенні катастрофи йдеться про доцільність ство-

рення Тюркської ради громадянського захисту [40], що в експертному середовищі було сприйняте як спроба побудови військово-політичного союзу з перспективою організації спільних збройних сил на кшталт ОДКБ («Великої тюркської армії», «Армії Турану») [41].

Зауважимо, що останніми роками Туреччина активізувала співпрацю з країнами ЦА в галузі безпеки. Особливо це стосується Казахстану, до якого експортується продукція оборонної промисловості, відбувається навчання казахстанських військовослужбовців, проводяться спільні навчання. Казахстан та Киргизстан закупили у Туреччини безпілотні літальні апарати «Bayraktar», які добре зарекомендували себе в Азербайджані та в Україні.

Дружба з Туреччиною дає цим чотирьом центральнoазіатським державам ще одного сильного партнера, що допомагає збалансувати відносини з Росією та Китаєм, а культурні та мовні зв'язки роблять Туреччину привабливим партнером для більшості жителів ЦА.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Після 30 років незалежності країни ЦА вийшли з понад ніж 100-річної ізоляції й перетворилися на повноправних акторів міжнародних відносин. Швидкому набуттю периферійним за радянських часів регіоном геостратегічного значення сприяли політична географія регіону, багаті корисні копалини та центральне розташування на транспортно-логістичних маршрутах між Сходом та Заходом. Суверенний розвиток центральнoазійських держав дозволив диверсифікувати ринки експорту вуглеводнів, який раніше повністю залежав від Москви. Це визначило багатовекторність зовнішньої політики, в основі якої балансування відносин з ключовими великими державами. А також звело нанівець інтеграційні процеси всередині регіону, де кожна країна має власні інтереси у енергетичній сфері й виступає в якості конкурента. Водночас, економічна слабкість Росії сприяла експансії й посиленню впливу Китаю в регіоні, де Пекін досяг значних успіхів, реалізувавши низку енергетичних проектів.

Наразі стан стратегічного середовища регіону визначає геополітичне протистояння між США, Китаєм та Росією, яке поширилося не тільки на економіку, а й на військово-політичну сферу і стало наразі однією з визначальних детермінант міжнародних відносин. На глобальному рівні загарбницька війна Росії проти України поклала початок найбільшому конфлікту в Європі з часів Другої світової війни й спричинила ланцюговий вплив на політику та економіку усього регіонального оточення. На регіональному рівні події останніх років, такі як війна між Вірменією та Азербайджаном через Нагорний Карабах, прихід талібів до влади в Афганістані та масові заворушення в Казахстані, також посилюють конфліктний потенціал у ЦА. В перспективі це буде

спонукати до створення нових альянсів, змушуючи регіональних гравців приймати чиюсь сторону.

Подальша геополітична динаміка в регіоні ЦА може визначитися у вигляді наступних сценаріїв.

1. Аналіз зовнішньополітичних стратегій Росії та Китаю стосовно ЦА дає можливість стверджувати про співпадіння їх інтересів у середньостроковій перспективі. Обидві держави мають спільне бачення терористичних загроз, схильні підтримувати політичну стабільність, віддають перевагу авторитарним системам, вороже сприймають спроби Заходу просувати демократію, що може спричинити дестабілізацію політичних режимів. Традиційно вважається, що Росія і Китай встановили взаємовигідний «розподіл праці» в регіоні. Росію сприймали як постачальника військової допомоги і гаранта безпеки, Китай відповідав за економіку. Такі оцінки виправдали себе. Карабахська криза 2020 р. та масові протести в Казахстані на початку 2022 р. засвідчили готовність Кремля застосовувати силу та дозволили посилити присутність Росії в регіоні. Москва і Пекін продовжать нарощувати свій вплив, але зростаюча асиметрія сил між двома державами на користь Китаю в довгостроковій перспективі приведе до суперництва, яке буде вигідне країнам ЦА.

2. Позиції США та колективного Заходу в регіоні виглядають явно ослабленими порівняно з тим, що мало місце у 2000-х рр. Наразі участь США у підтримці безпеки в регіоні є номінальною. На цьому тлі ЄС більш активно включився у співробітництво з регіоном у протидії радикальним рухам, тероризму, нелегальній міграції. Однак Заходу донині не вдалося реалізувати одне з ключових завдань співробітництва з ЦА – будівництво нафто- та газопроводів з ЦА у західному напрямку для зниження залежно-

сті ЄС від російського газу. Російське вторгнення в Україну разом з енергетичною війною Москви проти ЄС та блокуванням експорту казахстанської нафти в Європу здатне розірвати ланцюги транзиту енергоресурсів з країн ЦА через Росію, що пришвидшить вихід регіону з орбіти кремлівського впливу.

Сьогодні з боку США та ЄС спостерігаються спроби перезавантаження євроатлантичних відносин з регіоном, що сприятиме підтримці демократії, забезпеченню прав людини, диверсифікації економіки. В цілому, у середньостроковій перспективі можна очікувати збільшення стратегічної ролі США в ЦА, передусім шляхом просування енергетичних проєктів. Це дозволить стримувати ревізійні прагнення геополітичних конкурентів (Китаю та Росії) і зберегти глобальне лідерство у світі. Більше того, військове вторгнення Росії в Україну, втрата Білоруссю частини свого суверенітету на користь Росії сприятиме поширенню антиросійських настроїв серед політичних еліт ЦА, які усвідомлюють що схожі сценарії можуть бути застосовані й у їх країнах. Відповідно, це сприятиме переорієнтації й на інших гравців – колективного Заходу, а також Туреччини.

3. Загострення протиріч між великими державами здатне вплинути на глобальний баланс сил в регіоні. Це відкриє нові можливості для інших гравців, які мають інтереси в ЦА. Однією з таких держав є Туреччина, яка після війни у Карабасі поглибила свій альянс із Азербайджаном і зміцнила свій авторитет серед тюркських народів. Висунута Туреччиною ідея єднання тюркських народів у довгостроковій перспективі може сприяти інтеграційним процесам у середині регіону й привести до створення економічного та оборонного союзу під егідою Анкари.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Cohen Saul B. Geostrategic and Geopolitical Regions. In: Kasperson, R.E., & Minghi, J.V. (Eds.). *The Structure of Political Geography* (1st ed.). Routledge. 2011. DOI: 10.4324/9781315135267
2. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Ingram Publisher Services. 2017. 256 p.
3. Economy of Central Asia. *Brif Research Group*. 2020. URL: <https://www.brif.kz/ekonomika-centralnoj-azii/>;
4. Umarov T. The Road to Pax Sinica. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2020. URL: <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>;
5. Tolipov F. New Strategy, Old Game: The Realignment Geopolitics of Central Asia. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. 2020. 26 March. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13610-new-strategy-old-game-the-realigning-geopolitics-of-central-asia.html>.
6. Рустами С. Центральная Азия – несложившаяся интеграция? *Central Asian Analytical Network*. 2020. 4 июня. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19909>.
7. Laruelle M. "Foreign Policy and Myth-making: Great Game, Heartland, and Silk Roads," in M. Laruelle, and S. Peyrouse, eds. *Mapping Central Asia: Indian Perceptions and Strategies*, Farnham, UK: Ashgate. 2011. p. 7-20.
8. Pannier B. Central Asia: Getting Pulled From All Directions At The Crossroads Of Eurasia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. December 24. URL: <https://www.rferl.org/a/central-asia-influences-china-russia-islam/31600167.html>.
9. Jardine B., Lemon E. In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia. *Kennan Cable*. No. 52. May 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>.

10. Sanner B., Peyrouse S. Washington Must Step Up Its Engagement in Central Asia. *Foreign Policy*. 27 January. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/01/27/central-asia-kazakhstan-unrest-united-states-russia-china-csto/>;
11. Pannier B. How Much Will Afghanistan Change Central Asia's Relations With Russia, China, And The United States? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. August 24. URL: <https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html>.
12. Волович О. Суперництво Туреччини і Росії в Центральній Азії на тлі заворушень у Казахстані. *Борисфен Інтел: незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень*. 2022. 23 січня. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/supernictvo-turechchini-i-rosii-v-centralnij-azii-na-tli-vistupiv-u-kazaxstani/>.
13. Лиман С. І., Борзенкова К. Політичні та економічні інтереси Франції в Казахстані: погляд з двадцять першого року XXI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2021 (14), 16-23. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-02>.
14. Ляшенко Т. Російсько-українські відносини в політичній думці Центральної Азії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2018. Вип. 2 (70). С. 106-120. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_70/liashenko_rosiisko.pdf.
15. Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China. *Hydrocarbons-technology*. 2021. URL: <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/>.
16. Kazakhstan-China Pipeline. URL: <https://www.kcp.kz/>.
17. China-Europe freight train trips reach 15,000 in 2021, a y-o-y jump of 22%. *China International Import Expo Bureau*. 2022. URL: <https://www.ciie.org/zh/en/news/exhibition/news/20220106/31136.html>.
18. Pantucci R., Petersen A. *Sinostan: China's Inadvertent Empire*. Oxford University Press, 2022 – 311 p.
19. Bradley J., Lemon E. In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia. *Kennan Cable*. No. 52. May 2020. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>.
20. Mikheev M. Central Asia: Multivectorness as a Foreign Policy Imperative. *Research Institute Expert Comment*. 2019. URL: <https://doc-research.org/2019/08/central-asia-foreign-policy-imperative/>;
21. Central Asia Report: July 14, 2005 14 July 2005, Volume 5, Number 26. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2005. URL: <https://www.rferl.org/a/1342122.html>.
22. Schmitt E. Rumsfeld Stop in Kyrgyzstan Aims to Keep Access to Base. *The New York Times*. 2005. July 26. URL: <https://www.nytimes.com/2005/07/26/world/asia/rumsfeld-stop-in-kyrgyzstan-aims-to-keep-access-to-base.html>.
23. Standish R. China Seen As Rising Military Power in Central Asia, Foreshadowing Future Friction With Russia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2020. May 28. URL: <https://www.rferl.org/a/china-seen-as-rising-military-power-in-central-asia-foreshadowing-future-friction-with-russia/30639964.html>.
24. Umarov T. Can Russia and China Edge the United States Out of Kazakhstan? *Carnegie Endowment for International Peace*. 2021. 3 August. URL: <https://carnegiemoscov.org/commentary/85078>;
25. National Security Strategy of the United States of America (December 2017). *Washington DC: White House*. 2017. URL: <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2017.pdf?ver=CnFwURrw09pJ0q5EogFpwg%3d%3d>.
26. United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity. *U.S. Department of State*. February 2020. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf>.
27. Мальшева Д. Европейский Союз в Центральной Азии. *Россия и новые государства Евразии*. 2018. № 2. С. 54-63. URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_02/10_Malycheva.pdf.
28. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership. *European Commission*. 15.5.2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf
29. Connecting Europe and Asia. *Publications Office of the European Union*. 2018. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2841/411839>.
30. Soutullo J., Gazzina S., Rinaldi N. Central Asia. *European Parliament*. 2021. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>.
31. Enhanced Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part. *An official website of the European Union*. 2016. URL: http://data.europa.eu/eli/agree_international/2016/123/oj.
32. Joint Communiqué: 17th EU-Central Asia Ministerial Meeting. *European Commission*. 2021. 22 November. URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/>.
33. The Global Gateway: a real step towards a stronger Europe in the world? *Analytical center Bruegel*. 2021. 07 December. URL: <https://www.bruegel.org/2021/12/the-global-gateway-a-real-step-towards-a-stronger-europe-in-the-world/>.
34. Global Gateway. *European Commission*. 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en;
35. Questions and Answers on Global Gateway. *European Commission*. 2021. 1 December. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6434/.
36. Global Gateway: up to €300 billion for the European Union's strategy to boost sustainable links around the world. *European Commission*. 2021. 1 December. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433
37. Bandurski D. The future of Common Destiny. *Echowall – research platform*. 2019. URL: <https://www.echo-wall.eu/state-mind/future-common-destiny>.

38. Gokce G. How the Turkic World Is Enhancing Cooperation in Media and Communication. *Politics Today*. 2021. December 15. URL: <https://politicstoday.org/how-the-turkic-world-is-enhancing-cooperation-in-media-and-communication/>.
39. Declaration of the Eighth Summit of the Organization of Turkic States. *Organization of Turkic States*. 2021. 12 November. URL: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/declaration-of-8th-summit-2395-148.pdf>.
40. Turkic World Vision – 2040. *Organization of Turkic States*. 2021. 13 November. URL: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>;
41. Tavsan S. Turkey's 'Turkic world' ambitions face reality check in Kazakhstan. *Nikkei Asia*. 2022. 12 January. URL: <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkey-s-Turkic-world-ambitions-face-reality-check-in-Kazakhstan>

Anatoliy Parfinenko, Ph.D (History), Associate Professor, Head of the Department of Travel Business and Regional Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: parfinenko@karazin.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5951-0230>

CENTRAL ASIA AS A GEO-STRATEGIC REGION IN THE MODERN GEOPOLITICAL CONFRONTATION

The work reveals the geopolitical dynamics in Central Asia, the states of which, since gaining independence, have become a geostrategic factor in international relations. The countries of the region - Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan are located in the center of Eurasia and are a kind of "buffer zone" between East and West. They have significant energy and raw material potential and play the role of a transport corridor between the countries of East and Southeast Asia and the EU. Central Asia is a region of strategic importance for global international players, each of which seeks to create its own sphere of influence there. The subject of the research is the state of geopolitical rivalry in Central Asia at the present stage. The purpose of the publication is to trace the transformation of the foreign policy strategies of key international players (China, Russia, the USA, the EU and Turkey) in the Central Asian region, to present scenarios for the development of the region in the context of global geopolitical confrontation. Methods of general scientific analysis and international political research were used: geopolitical, historical and comparative, discourse analysis, analytical and prognostic, etc. The work is based on the theory of structural realism, the fundamental principles of the theory of regional security complexes (B. Buzan, O. Wever), in within which the international region acts as a universal category for considering contemporary international relations. It is concluded that the countries of Central Asia have left the monopoly sphere of Moscow's geopolitical influence and have become a vector of China's strategic influence. The Russian military invasion of Ukraine is said to have posed a threat to regional security and raised concerns among the political elites of Central Asia. Blocking the export of Kazakh oil to Europe as part of Russia's energy war against the EU requires new ways of supplying energy resources bypassing the Kremlin. This will create a unique opportunity for the US and EU to strengthen their involvement in the region, which will curb the revisionist aspirations of Moscow and Beijing and help promote democracy in the region.

Key words: Central Asia, geostrategic region, geopolitics, international security, China, Russia, USA, EU, Turkey, post-Soviet space.

REFERENCES

1. Cohen Saul B. (2011) Geostrategic and Geopolitical Regions. In: Kasperson, R.E., & Minghi, J.V. (Eds.). *The Structure of Political Geography* (1st ed.). Routledge. DOI: 10.4324/9781315135267
2. Brzezinski Z. (2017) *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Ingram Publisher Services. 2017.
3. Economy of Central Asia. *Brif Research Group*. 2020. Available at: <https://www.brif.kz/ekonomika-centralnoj-azii/>;
4. Umarov T. (2020) The Road to Pax Sinica. *Carnegie Endowment for International Peace*. Available at: <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>
5. Tolipov F. (2020) New Strategy, Old Game: The Realigning Geopolitics of Central Asia. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. 26 March. Available at: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13610-new-strategy-old-game-the-realigning-geopolitics-of-central-asia.html>.
6. Rustami S. (2020) Central'naya Aziya – neslozhivshayasya integraciya? [Central Asia – Failed Integration?] *Central Asian Analytical Network*. June 4. Available at: <https://www.caa-network.org/archives/19909> (in Russian).
7. Laruelle M. (2011) "Foreign Policy and Myth-making: Great Game, Heartland, and Silk Roads," in M. Laruelle, and S. Peyrouse, eds. *Mapping Central Asia: Indian Perceptions and Strategies*, Farnham, UK: Ashgate. pp. 7-20.
8. Pannier B. (2021) Central Asia: Getting Pulled From All Directions At The Crossroads Of Eurasia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. December 24. Available at: <https://www.rferl.org/a/central-asia-influences-china-russia-islam/31600167.html>.

9. Jardine B., Lemon E. (2020) In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia. *Kennan Cable*. May. No. 52. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>.
10. Sanner B., Peyrouse S. (2020) Washington Must Step Up Its Engagement in Central Asia. *Foreign Policy*. 27 January. Available at: <https://foreignpolicy.com/2022/01/27/central-asia-kazakhstan-unrest-united-states-russia-china-csto/>;
11. Pannier B. (2021) How Much Will Afghanistan Change Central Asia's Relations With Russia, China, And The United States? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. August 24. Available at: <https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html>.
12. Volovych O. (2022) Supernytstvo Turechchyny i Rosii v Tsentralnii Azii na tli zavorushen u Kazakhstani [Rivalry between Turkey and Russia in Central Asia against the background of unrest in Kazakhstan]. *Borysfen Intel: nezaleznyi analytychny tsestr heopolitychnykh doslidzhen [Borysfen Intel: an independent analytical center for geopolitical research]*. January 23. Available at: <https://bintel.org.ua/analytics/supernictvo-turechchini-i-rosii-v-centralnij-azii-na-tli-vistupiv-u-kazaxstani/> (in Ukrainian).
13. Lyman S. I., Borzenkova K. (2021) Politychni ta ekonomichni interesy Frantsii v Kazakhstani: pohliad z dvadtsiat pershoho roku XXI stolitia [Political and economic interests of France in Kazakhstan: a view from the twenty-first year of the XXI century]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism]*. № 14, pp. 16-23. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-02> (in Ukrainian).
14. Liashenko T. (2018) Rosiisko-ukrainski vidnosyny v politychnii dumtsi Tsentralnoi Azii [Russian-Ukrainian relations in the political thought of Central Asia]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa [Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kurasa]*. Vyp. 2 (70). pp. 106-120. Available at: http://www.ypiend.gov.ua/uploads/nz/nz_70/liashenko_rosiisko.pdf (in Ukrainian).
15. Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China. *Hydrocarbons-technology*. 2021. Available at: <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/>.
16. Kazakhstan-China Pipeline. Available at: <https://www.kcp.kz/>.
17. China-Europe freight train trips reach 15,000 in 2021, a y-o-y jump of 22%. *China International Import Expo Bureau*. 2022. Available at: <https://www.ciie.org/zbh/en/news/exhibition/news/20220106/31136.html>.
18. Pantucci R., Petersen A. (2022) *Sinostan: China's Inadvertent Empire*. Oxford University Press.
19. Bradley J., Lemon E. (2020) In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia. *Kennan Cable*. May. No. 52. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>.
20. Mikheev M. (2019) Central Asia: Multivectorness as a Foreign Policy Imperative. *Research Institute Expert Comment*. 2019. Available at: <https://doc-research.org/2019/08/central-asia-foreign-policy-imperative/>;
21. Central Asia Report: July 14, 2005 14 July 2005, Volume 5, Number 26. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Available at: <https://www.rferl.org/a/1342122.html>.
22. Schmitt E. (2005) Rumsfeld Stop in Kyrgyzstan Aims to Keep Access to Base. *The New York Times*. July 26. Available at: <https://www.nytimes.com/2005/07/26/world/asia/rumsfeld-stop-in-kyrgyzstan-aims-to-keep-access-to-base.html>.
23. Standish R. (2020) China Seen As Rising Military Power In Central Asia, Foreshadowing Future Friction With Russia. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. May 28. Available at: <https://www.rferl.org/a/china-seen-as-rising-military-power-in-central-asia-foreshadowing-future-friction-with-russia/30639964.html>.
24. Umarov T. (2021) Can Russia and China Edge the United States Out of Kazakhstan? *Carnegie Endowment for International Peace*. 3 August. Available at: <https://carnegiemoscow.org/commentary/85078>;
25. National Security Strategy of the United States of America (December 2017). *Washington DC: White House*. 2017. Available at: <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2017.pdf?ver=CnFwURrw09pJ0q5EogFpwwg%3d%3d>.
26. United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity. *U.S. Department of State*. February 2020. Available at: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf>.
27. Malysheva D. (2018) Evropejskij Soyuz v Central'noj Azii [European Union in Central Asia]. *Rossiya i novye gosudarstva Evrazii [Russia and the new states of Eurasia]*. № 2. pp. 54-63. Available at: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossiya_i_novay/2018_02/10_Malycheva.pdf (in Russian).
28. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership. *European Commission*. 15.5.2019. Available at: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-_the_eu_and_central_asia_-_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf
29. Connecting Europe and Asia. *Publications Office of the European Union*. 2018. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2841/411839>.
30. Soutullo J., Gazzina S., Rinaldi N. (2021) Central Asia. *European Parliament*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>.
31. Enhanced Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part. *An official website of the European Union*. 2016. Available at: http://data.europa.eu/eli/agree_internation/2016/123/oj.
32. Joint Communiqué: 17th EU-Central Asia Ministerial Meeting. *European Commission*. 2021. 22 November. Available at: <https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/>.

33. The Global Gateway: a real step towards a stronger Europe in the world? *Analytical center Bruegel*. 2021. 07 December. Available at: <https://www.bruegel.org/2021/12/the-global-gateway-a-real-step-towards-a-stronger-europe-in-the-world/>.
34. Global Gateway. *European Commission*. 2019. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en;
35. Questions and Answers on Global Gateway. *European Commission*. 2021. 1 December. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6434/.
36. Global Gateway: up to €300 billion for the European Union's strategy to boost sustainable links around the world. *European Commission*. 2021. 1 December. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433
37. Bandurski D. (2019) The future of Common Destiny. *Echowall – research platform*. Available at: <https://www.echo-wall.eu/state-mind/future-common-destiny>.
38. Gokce G. (2021) How the Turkic World Is Enhancing Cooperation in Media and Communication. *Politics Today*. December 15. Available at: <https://politicstoday.org/how-the-turkic-world-is-enhancing-cooperation-in-media-and-communication/>.
39. Declaration of the Eighth Summit of the Organization of Turkic States. *Organization of Turkic States*. 2021. 12 November. Available at: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/declaration-of-8th-summit-2395-148.pdf>.
40. Turkic World Vision – 2040. *Organization of Turkic States*. 2021. 13 November. Available at: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>;
41. Tavsan S. (2022) Turkey's 'Turkic world' ambitions face reality check in Kazakhstan. *Nikkei Asia*. 12 January. Available at: <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkey-s-Turkic-world-ambitions-face-reality-check-in-Kazakhstan>

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2022 р.

Стаття рекомендована до друку 25 червня 2022 р.